

บทวิจารณ์หนังสือ
ปริทัศน์หนังสือ อนาคตศึกษา
Book Review : Futures studies

พรทิพย์ วณัฐิกาล¹

Porntip Wanaratikarn

การระบาดของโรคโควิด19 (Covid 19) ทำให้ผู้คนปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตที่เรียกว่าวิถีชีวิตใหม่ (New Normal) เป็นการเปลี่ยนแปลงชีวิตของคนทั้งโลกในสถานการณ์ที่ไม่คาดคิดมาก่อน ผู้คนต้องเผชิญกับการสูญเสียชีวิต เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ คนไม่มีงานทำ ฯลฯ สิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ ทำให้ผู้คนคิดถึงภาพที่จะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งความมั่นคงในชีวิตและหน้าที่การงาน ดังนั้นการเตรียมพร้อมเพื่อรับมือกับเรื่องที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงต้องวางแผนเตรียมพร้อมรับมือกับเหตุการณ์ไม่คาดฝัน และกำหนดทิศทางอนาคต จึงถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง

---

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง pt.wanarat@gmail.com

การศึกษาเรื่องอนาคตเป็นเรื่องที่ผู้คนเริ่มสนใจมากขึ้น ด้วยสถานการณ์โรคระบาดทำให้องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน เริ่มสนใจศาสตร์แห่งการหยั่งอนาคตเพื่อวางแผนและสร้างนโยบายให้ครอบคลุมถึงปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นได้ในอนาคต ด้วยศาสตร์แห่งอนาคตนี้มุ่งสร้างองค์ความรู้อย่างเป็นระบบเกี่ยวกับการเข้าใจอนาคต ทั้งอนาคตที่อาจเกิดขึ้นได้ อนาคตที่เชื่อว่าเกิดขึ้นได้ และอนาคตที่คาดหวังให้เกิดขึ้น การศึกษาอนาคตจึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ นั่นคือเป็นการใช้ความรู้เชิงตรรกะในการวิเคราะห์ และใช้จินตนาการที่ต้องก้าวออกจากกรอบแนวคิดเดิมๆ อนาคตศึกษายังเป็นการรวมศาสตร์ต่างๆ เข้ามาผสมผสานให้กลมกลืนกัน เพื่อเกิดมุมมองหลากหลายมิติ ดังนั้นผู้ศึกษาเรื่องอนาคตจึงแสวงหาหนังสือที่นักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญสามารถอธิบายองค์ความรู้นี้ได้อย่างเป็นระบบและทำให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

หนังสืออนาคตศึกษาของ รองศาสตราจารย์ ดร.อภิวัฒน์ รัตนวราหะ เป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่ทำให้คำตอบเกี่ยวกับอนาคตได้อย่างชัดเจนด้วยหลักเชิงวิชาการ ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในคำนำว่า “หนังสือและตำราเกี่ยวกับอนาคตศึกษาและอนาคตศาสตร์พอมืออยู่บ้าง แต่ในภาพรวมการศึกษาอนาคตอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องยังมีอยู่ไม่มากนัก หนังสือเล่มนี้จึงพยายามประมวลความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอนาคตศึกษา เพื่อใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาสาขานี้ในประเทศไทยต่อไป” ยังมีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

ศาสตราจารย์นายแพทย์สุทธิพันธุ์ จิตพิมลมาส ผู้อำนวยการสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม กล่าวไว้ในคำนำว่า “อนาคตศึกษา” เป็นการสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมที่ก้าวทันหรือก้าวนำการเปลี่ยนแปลงของโลก และตอบสนองการพัฒนาประเทศ การศึกษาอนาคตจึงเป็นศาสตร์ที่เป็นพื้นฐานเพื่อการวางแผนในเชิงนโยบาย “การสร้างต้นแบบในการพัฒนาและกรอบการทำงานต่อไปในอนาคตอย่างเป็นระบบ”

รองศาสตราจารย์ ดร.ชนาธิป ผาริโน ผู้อำนวยการภารกิจอนาคตเชิงยุทธศาสตร์และริเริ่มงานวิจัยและนวัตกรรมสำคัญ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม กล่าวไว้ในคำนำว่า ‘อนาคตศึกษา’ ประเด็นวิจัยเกี่ยวกับอนาคตและเป็นหัวข้อที่ค่อนข้างใหม่สำหรับประเทศไทย ประกอบกับองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาอนาคตที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังมีค่อนข้างจำกัด ผลงานชิ้นนี้ถือเป็นส่วนสำคัญในการประมวลและจัดการองค์ความรู้ด้านอนาคตศึกษาอย่างเป็นระบบ จะเป็นส่วนสำคัญที่จะใช้สนับสนุนการพัฒนาเครื่องมือและกระบวนการศึกษาการจัดการวางแผนอนาคตในมิติต่างๆ เพื่อสร้างความเข้าใจและให้ความสำคัญ

กับอนาคตศึกษากับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้ อันจะนำไปสู่กระบวนการนำความรู้ที่มีไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคน การนำไปสู่การปฏิบัติและวางแผนนโยบายในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.มิ่งสรรพ ขาวสอาด ประธานแผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย ด้านสังคม คนไทย 4.0 กล่าวไว้ในคำนำว่า “หนังสือ อนาคตศึกษา โดย รศ.ดร.อภิวัฒน์ รัตนวราหะ เล่มนี้ นับเป็นหนังสือเล่มสำคัญที่เสนอทางเลือกในการวางแผนโดยใช้วิธีการมองอนาคตอย่างเป็นระบบ โดยมีเนื้อหาครอบคลุมรอบด้านตั้งแต่การทบทวนแนวคิดการศึกษาเกี่ยวกับอนาคต วิวัฒนาการความเป็นมา วิธีการศึกษา และทบทวนองค์ความรู้ทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย ตลอดจนถึงแนวทางการคาดการณ์เชิงยุทธศาสตร์เพื่อนำมาใช้สำหรับการวางแผน เมื่อครั้งที่หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรกก็ได้รับการตอบรับจากผู้อ่าน ทำให้หนังสือหมดไปอย่างรวดเร็ว แม้จะมีฉบับที่สามารถดาวน์โหลดให้อ่านได้ในรูปแบบหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ แต่หนังสือที่เป็นเล่มก็ยังเป็นที่ต้องการและพูดถึงอยู่ ยิ่งกว่านั้นสาระประโยชน์ที่หนังสือเล่มนี้มีก็นับเป็นเรื่องสำคัญและทันการณ์”

หนังสืออนาคตศึกษานี้ ผู้เขียนได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์การเขียนหนังสือไว้ 3 ประการ คือ

1. เพื่อประมวลความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับอนาคตศึกษาจากงานเขียนและงานวิจัยระดับโลก
2. เพื่อทบทวนงานวิจัย งานวางแผนที่ประยุกต์ใช้แนวคิด และวิธีการด้านอนาคตศึกษา
3. เพื่อความรู้ด้านอนาคตศึกษาสำหรับงานวิจัยในประเทศไทยที่ควรส่งเสริมในอนาคต

อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้ประมวลองค์ความรู้ด้านอนาคตศึกษาไว้อย่างเป็นระบบมากที่สุดเล่มหนึ่ง ผู้เขียนได้จำแนกเนื้อหาเป็น 6 บท คือ วิวัฒนาการของอนาคตศึกษา แนวคิดพื้นฐานของอนาคตศึกษา วิธีการศึกษาอนาคต การคาดการณ์เชิงยุทธศาสตร์ อนาคตศึกษาในประเทศไทย และบทส่งท้าย ทั้งนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ไว้เป็นภาพรวม 3 ส่วน คือ บทนำ เนื้อหา และบทสรุป ดังนี้

บทนำส่วนแรกเป็นเรื่องวิวัฒนาการและแนวคิดพื้นฐานของอนาคตศึกษา ผู้เขียนกล่าวว่า การศึกษาเรื่องอนาคตแต่เดิมนั้นเน้นการสร้างองค์ความรู้ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์โดยมุ่ง

ค้นหาความจริง เน้นประเด็นยุทธศาสตร์ทางการทหารและความมั่นคง ทำให้เกิดแนวคิดอนาคตแบบตายตัว การศึกษาอนาคตได้เปลี่ยนเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ จึงพัฒนาวิธีการนำกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ที่เน้นการวิเคราะห์ข้อมูล การวางแผนยุทธศาสตร์ และบริหารจัดการสถานการณ์ที่มีความซับซ้อนมาประมวลผล ทำให้อนาคตศึกษาในปัจจุบันได้รับการยอมรับในฐานะเป็นศาสตร์ทางวิชาการที่มีกรอบแนวคิดชัดเจน มีมุมมองการวิเคราะห์ที่หลากหลาย มีแนวคิดเชิงพหุนิยมทำให้เกิดการบูรณาการองค์ความรู้มากขึ้น ด้วยวิธีการผสมผสานความรู้จากสาขาวิชาต่างๆ เช่น วิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปศาสตร์ แม้ว่านักอนาคตศาสตร์จะให้ความสำคัญกับแนวคิดเชิงระบบ แต่ก็ยังตระหนักถึงความสำคัญของความคิดเชิงอัตวิสัยของคนในสังคม สร้างความรู้ที่เปิดกว้างให้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วม และเกิดการสร้างภาพอนาคตที่พึงประสงค์ที่ใช้เป็นกรอบการตัดสินใจในการวางแผนนโยบายเพื่อให้เกิดการดำเนินงานต่อไป

ส่วนเนื้อหาเป็นวิธีการศึกษาอนาคตนั้นมีรายละเอียดและซับซ้อนมาก ผู้เขียนได้จำแนกเนื้อหา แต่ละส่วนเป็นหัวข้อต่างๆ และใช้สถานการณ์เป็นตัวอย่างเข้าไปอธิบายเนื้อหานั้น เพื่อทำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพชัดเจนขึ้น เช่น การอธิบายแนวทางและวิธีการวิเคราะห์ โดยสมมติสถานการณ์ไว้ว่า

สมมติว่าคุณกำลังยืนอยู่บนหอบังคับการบนเรือ เมื่อกวาดสายตาออกไป จะเห็นเส้นขอบฟ้า (การกวาดสัญญาณ – horizon scanning) และมองเห็นยอดของภูเขาน้ำแข็งและเรือบรรทุกเสบียง คุณคาดประมาณความเร็วและทิศทางของยอดภูเขาน้ำแข็งและเรือบรรทุกเสบียงนั้น (การวิเคราะห์แนวโน้ม – trend analysis) แล้วนำเอาข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยคอมพิวเตอร์ (การสร้างแบบจำลอง – modeling) จากนั้นจึงกำหนดเส้นทางเดินเรือ (การทำแผนที่นำทาง – roadmapping) เพื่อเข้าไปหาเรือบรรทุกเสบียงแต่เลี้ยวไม่ให้ชนภูเขาน้ำแข็ง ในขณะที่คุณกำลังล่องเรือไป คุณคิดถึงซ็อกโกแลตอร่อยที่คุณหวังว่าจะอยู่บนเรือบรรทุกเสบียงนั้น (การสร้างวิสัยทัศน์ – visioning) คุณตระหนักดีว่า ความเร็วและทิศทางของภูเขาน้ำแข็งและเรือบรรทุกเสบียงอาจเปลี่ยนแปลงได้เสมอ จึงคำนวณทางเลือกเส้นทางที่ทำให้มีโอกาสดูงที่สุดในการเข้าไปถึงเรือบรรทุกเสบียง (การสร้างฉากทัศน์ – scenarios) กระนั้นก็ตาม คุณรู้ว่า ถึงแม้จะพยายามวางแผนไว้อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีโอกาสที่เหตุไม่คาดฝันอาจเกิดขึ้น และทำให้เรือชนกับภูเขาน้ำแข็งได้ คุณจึงสั่งให้ลูกเรือฝึกซ้อมการหนีภัยฉุกเฉิน (การใช้เกมจำลองสถานการณ์ – gaming) พร้อมกันนี้คุณ

ก็จินตนาการตำแหน่งของเรือบรรทุกเสบียงที่คาดว่าจะเป็นไปได้มากที่สุด แล้ววิเคราะห์และวางขั้นตอนการเดินเรือเข้าไปถึงตำแหน่งนั้น (การพยากรณ์ย้อนกลับ – backcasting)

จากสถานการณ์นี้จะเห็นว่าวิธีการนั้นเริ่มต้นจากการคาดสัญญา ซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐานที่นักอนาคตศาสตร์ใช้ในการค้นหา เก็บรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูล กระบวนการคาดสัญญามีขั้นตอนการทำงานคือระบุความต้องการในการคาดสัญญา คัดเลือกและเชิญผู้เข้าร่วมการคาดสัญญา เก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูล เผยแพร่ผลการคาดสัญญา และนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์มาวางแผนเพื่อตัดสินใจ

ซึ่งขั้นตอนการคาดสัญญานั้น ใช้รูปแบบการระดมความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ ทั้งการประชุมกลุ่มย่อย การสืบค้นข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เมื่อเข้าสู่การประมวลผลข้อมูลที่ผู้เขียนใช้คำว่า “การทำเหมืองข้อมูลและข้อความ” เป็นวิธีการวิเคราะห์แปลผลของข้อมูลให้เข้าสู่กระบวนการเดลฟาย (Delphi Techniques) วิธีการนี้ได้รับความนิยมและเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย ด้วยการให้บุคคลต่างๆ แสดงความคิดเห็นและถกเถียงประเด็นสำคัญทำให้เกิดความคิดเห็นหลากหลาย แล้วนำความคิดเห็นนั้นมาประมวลผลให้ผู้เชี่ยวชาญวิเคราะห์อีกครั้งหนึ่ง วิธีการเดลฟายเหมาะกับการประเมินอนาคตประมาณ 20 - 30 ปี เมื่อเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์แล้ว จึงนำไปสร้างฉากทัศน์ (Scenarios) ที่มีความเป็นไปได้

ผู้เขียนยังได้กล่าวถึง วิธีการเดลฟายที่ใช้การคาดการณ์ด้วยวงล้ออนาคตและรูปอนาคตหลายเหลี่ยม วิธีการคาดการณ์แบบวงล้ออนาคตเป็นวิธีการวิเคราะห์และแสดงผลลัพธ์ของผลกระทบ แนวโน้ม และประเด็นอุบัติใหม่ รวมถึงการตัดสินใจที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต นอกจากใช้การวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ในปัจจุบันที่อาจส่งผลต่อการเกิดขึ้นในอนาคตแล้ว ยังใช้การพยากรณ์และแสดงรายละเอียดของฉากทัศน์ในอนาคต โดยนำความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างองค์ประกอบต่างๆ มาประสานกัน ทั้งการพัฒนาแนวคิดใหม่ที่ได้มาจากแนวคิดเดิม และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย แต่การคาดการณ์ด้วยวิธีการวงล้ออนาคตยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น

ส่วนการคาดการณ์ด้วยรูปอนาคตหลายเหลี่ยมพัฒนาการมาจากวงล้ออนาคต และแก้ไขข้อจำกัดของวงล้ออนาคตโดยเพิ่มขั้นตอนการประเมินตำแหน่ง และช่วงเวลาผลกระทบจะเกิดขึ้น คุณลักษณะและวัตถุประสงค์หลักของทั้ง 2 วิธีการนี้ คือ การสร้างฉากทัศน์ที่เกิดจากหลาย

เหตุการณ์ และมีผลกระทบต่อเนื่องกันเป็นเรื่องราว เมื่อเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้น มีความเป็นไปได้ที่อีกเหตุการณ์หนึ่งจะเกิดขึ้นตามมา

การวิเคราะห์ผลกระทบนั้นสามารถจำแนกได้ ดังนี้ ผลกระทบเหตุการณ์ ผลกระทบต่อแนวโน้ม และผลกระทบไขว้ การวิเคราะห์ผลกระทบอันเกิดจากเหตุการณ์ที่คาดการณ์ได้ หรือไม่ สามารถหลีกเลี่ยงได้ เช่น ปรากฏการณ์ธรรมชาติ และเหตุการณ์ที่เกิดจากกระทำของมนุษย์ ส่วนการวิเคราะห์ผลกระทบต่อนำโน้มนั้นดูจากการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ตัวแปรเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพ แล้วใช้วิจารณ์ของผู้เชี่ยวชาญในการปรับแนวโน้มของปรากฏการณ์ดังกล่าวตามผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น วิธีการนี้ใช้อย่างแพร่หลายในงานวิจัยหลายศาสตร์ อีกวิธีการหนึ่งคือการวิเคราะห์ผลกระทบไขว้ เป็นการนำผลการคำนวณความเป็นไปได้ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ จนทำให้เกิดผลกระทบไขว้

วิธีการศึกษาอนาคตศาสตร์ยังได้กล่าวถึง“เหตุไม่คาดฝัน” คือ เหตุการณ์ที่มีความเป็นไปได้ต่ำมาก แต่เหตุไม่คาดฝันแต่ละเหตุการณ์นั้นเป็นไปได้ไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับระดับการรู้หรือไม่รู้ของมนุษย์ คือ เหตุการณ์ที่รู้ว่าจะเกิดขึ้นอีก เหตุการณ์ที่รู้เฉพาะผู้เชี่ยวชาญ และเหตุการณ์ที่ไม่สามารถรู้ล่วงหน้า มนุษย์สามารถตัดสินใจเหตุไม่คาดฝันได้หลายรูปแบบ คือ เหตุไม่คาดฝันที่เกิดจากธรรมชาติซึ่งอยู่นอกเหนือการตัดสินใจ เหตุไม่คาดฝันที่เกิดจากมนุษย์โดยไม่ได้ตั้งใจ และเหตุไม่คาดฝันที่เกิดจากความตั้งใจของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้เป็นไปได้ทั้งเชิงลบและเชิงบวก แนวคิดเรื่องเหตุไม่คาดฝันนี้ มักอ้างอิงทฤษฎีเคออส ที่กล่าวว่า “ผีเสื้อขยับปีกทำให้เกิดพายุ” คือ การเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยในพื้นที่หนึ่งและเวลาหนึ่ง อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในอีกพื้นที่หนึ่งและเวลาหนึ่งได้

ผู้เขียนได้กล่าวถึง ฉากทัศน์ (scenario) ว่าเป็นเรื่องราวที่แสดงการเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยที่เป็นสาเหตุในปัจจุบันกับผลลัพธ์ที่น่าจะเกิดขึ้นในอนาคต พร้อมกับระบุและอธิบายถึงปัจจัยสำคัญนั้นเข้าด้วยกัน โดยมุ่งความสนใจไปที่กระบวนการเชิงเหตุผลและการตัดสินใจ ฉากทัศน์ที่ดีจะมองประกอบจากการคาดคะเน การคาดการณ์ และเชื่อมโยงเชิงเหตุผลของเรื่องราวต่าง ๆ

ดังนั้นฉากทัศน์จึงไม่ใช่การพยากรณ์ภาพอนาคตหนึ่งเดียว แต่เป็นการประมวลภาพอนาคตหลายภาพเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งครอบคลุมทั้งปัญหา ความท้าทาย โอกาสและวิธีแก้ไขปัญหา โดยแสดงถึงพัฒนาการที่เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ในปัจจุบัน การสร้างฉากทัศน์มุ่งสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับทางเลือกของอนาคตที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นได้ เพื่อพัฒนานโยบาย ยุทธศาสตร์

และแผนในระยะยาวที่สะท้อนคุณค่าหรือความต้องการของสังคม ฉากทัศน์จึงเสมือนเป็นเครื่องมือที่ช่วยลดช่องว่างระหว่างสถานการณ์ในอนาคตที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นได้ กับอนาคตที่คาดหวังให้เกิดขึ้น ดังนั้นนักอนาคตศาสตร์จึงนิยมสร้างฉากทัศน์เพื่อใช้คาดการณ์อนาคต

ผู้เขียนยังกล่าวอีกว่านักอนาคตศาสตร์โดยมากไม่เสนอให้พัฒนาฉากทัศน์ที่น่าจะเกิดขึ้นมากที่สุด ถ้าเน้นฉากทัศน์รูปแบบนี้ก็จะกลายเป็นการทำนายมากกว่า แต่ฉากทัศน์ที่ดีต้องสะท้อนปัจจัยและเหตุการณ์ที่น่าจะเกิดขึ้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยและเหตุการณ์ที่มีความหลากหลาย จึงเป็นไปได้ที่ฉากใดฉากหนึ่งจะกลายเป็นอนาคตได้จริงทั้งหมด กระบวนการพัฒนาฉากทัศน์จึงไม่เน้นภาพที่จะเกิดขึ้นได้มากที่สุด แต่เน้นที่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างหลากหลาย เรื่องนี้จึงเป็นประเด็นสำคัญของฉากทัศน์

ฉากทัศน์นั้นสามารถสร้างในรูปแบบต่างๆ เช่น ฉากทัศน์เชิงปฏิสัมพันธ์ เป็นการประยุกต์ฉากทัศน์ที่สร้างขึ้นมาจากผู้อื่น และใช้วิธีการวิเคราะห์ผลกระทบไขว้ รูปแบบนี้คือการแสดงปัจจัยในอนาคตที่ต้องการวิเคราะห์ในแนวตั้งและแนวนอน พร้อมระดับความเป็นไปได้แต่ละเหตุการณ์ ยังมีรูปแบบการสร้างฉากทัศน์ที่ใช้เทคนิคและวิธีการขั้นสูงเรียกว่า ฉากทัศน์จากปฏิสัมพันธ์เชิงระบบ โดยแบ่งเป็นกลุ่มสาขาและกลุ่มปัจจัย การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างสาขาและปัจจัยต่างๆ ทำให้สามารถสร้างฉากทัศน์ที่มีความหลากหลายและสัมพันธ์กันได้มากขึ้น

เมื่อคาดการณ์อนาคตเป็นฉากทัศน์แล้ว ยังมีอุปสรรคด้านความไม่แน่นอนอาจไม่ครอบคลุมความเป็นไปได้ในอนาคต จึงเกิดกระบวนการสร้างระบบการตัดสินใจที่ใช้ได้กับหลายสถานการณ์ที่เรียกว่าระบบ RDM (Robust Decision Making) เพื่อใช้คาดการณ์อนาคตที่ไม่สมบูรณ์ วิธีการนี้ยอมรับว่าภาพอนาคตเกิดขึ้นได้และทับซ้อนได้ ทำให้นักวิเคราะห์และผู้มีอำนาจการตัดสินใจสามารถกำหนดแนวทางได้ในระยะสั้น และใช้ได้กับหลายสถานการณ์ เป็นวิธีการปรับเปลี่ยนจากคำถามเดิมที่ว่า “อนาคตจะเป็นอย่างไร” เป็นคำถามว่า “เราสามารถทำอะไรในปัจจุบันที่จะทำให้อนาคตเป็นไปอย่างที่เราต้องการได้” วิธีการนี้เน้นทางเลือกระยะสั้นเพื่อกำหนดอนาคตระยะยาว วิธีการตัดสินใจแบบนี้อาจใช้ประโยชน์ได้ดีที่สุดในการแสดงคุณลักษณะของความไม่แน่นอนและจัดการกับความไม่แน่นอนนั้น

ยังมีประเด็นของความสำคัญของการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกระบวนการคาดการณ์ ด้วยการประชุม การปรึกษาหารือ ฯลฯ ประเด็นความท้าทายอยู่ที่ทำอย่างไรให้

ความคิดเห็นนั้นเป็นตัวแทนจริง และเป็นความคิดเห็นเชิงลึกที่มีประโยชน์ แนวทางหนึ่งในการแก้ไขคือ การผสมผสานระหว่างการประชุมเชิงกลุ่มใหญ่กับการประชุมกลุ่มย่อย แม้ว่าผลลัพธ์จากการประชุมกลุ่มย่อยอาจไม่ถือเป็นตัวแทนของกลุ่มใหญ่ทั้งหมด แต่สามารถให้ข้อมูลและความคิดเห็นที่สำคัญต่อการคาดการณ์และการวางแผน

วิธีการคาดการณ์แบบมีส่วนร่วมที่เน้นการมองเห็นอนาคตและเป็นองค์รวมมากที่สุด คือ การซินคอน (Syncon) เป็นวิธีการประชุมรูปแบบหนึ่งที่สามารถตอบคำถามเรื่องความไม่เข้าใจกันอะไรที่ต้องแก้ไขก่อนหลัง และทำให้เกิดการทำงานร่วมกัน หลักการประชุมเพื่อระดมแนวคิดและท้ายสุดแนวคิดนั้นจะสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวกัน การจัดการระบบการเชื่อมต่อข้อมูลต่างๆ สามารถทำได้ง่ายขึ้นด้วยการใช้กรุปแวร์ (Groupware) เป็นระบบการตัดสินใจอย่างมีส่วนร่วมที่สามารถดำเนินการระดมสมองผ่านทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ

ยังมีการคาดการณ์อนาคตอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การจำลองสถานการณ์และเกม การวางแผนและออกแบบภาพอนาคตด้วยรูปแบบนี้สามารถใช้การจำลองสถานการณ์ของอนาคตที่มีความเป็นไปได้ และน่าจะเกิดขึ้นได้ เพื่อช่วยในการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ การใช้เกมและการจำลองสถานการณ์นี้ได้รับความนิยมและใช้กันอย่างแพร่หลายในวงการวิชาการ

นอกจากการคาดการณ์อนาคตด้วยรูปแบบต่างๆ แล้ว ยังมีเรื่อง “วิสัยทัศน์” (visions) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการวางแผน วิสัยทัศน์เป็นเสมือนภาพอนาคตที่องค์กรให้คำมั่นสัญญา ให้ความสำคัญ และต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต การสร้างวิสัยทัศน์เป็นการสร้างกรอบและทิศทางสำหรับกิจกรรมในองค์กรเนื่องจากวิสัยทัศน์มุ่งกระตุ้นความรู้สึกของคน จึงเป็นเสมือนอนาคตสำหรับใจ ในขณะที่การวิเคราะห์แนวโน้มและฉากทัศน์เป็นเสมือนอนาคตสำหรับสมอง วิสัยทัศน์ที่ทรงพลังต้องประกอบด้วย ความชอบธรรม คนในองค์กรต้องมีส่วนร่วม การแสดงคุณค่าสูงสุดของสังคม ก้าวข้ามขีดจำกัดที่มีอยู่ในปัจจุบัน และสามารถบรรลุผลได้จริง

ด้านหลักการวิเคราะห์เนื้อหาที่มีประเด็นน่าสนใจคือ การวิเคราะห์ขั้นสาเหตุ เป็นการเปิดกว้างด้านการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางเลือกของอนาคต รวมทั้งการพัฒนานโยบายระยะยาวที่เปิดกว้างและครอบคลุมกลุ่มคนที่หลากหลาย การวิเคราะห์สาเหตุแบ่งเป็น 4 ระดับ คือ ระดับเหตุการณ์ ระดับสาเหตุเชิงระบบ ระดับโลกทัศน์และวาทกรรม ระดับตำนานและอุปถัมภ์ การเข้าใจสาเหตุประเด็นปัญหาช่วยทำให้สร้างฉากทัศน์ สร้างนโยบาย มีแนวทางแก้ปัญหาในแต่ละระดับได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ประเด็นสุดท้ายของเนื้อหาเป็นการทบทวนแนวคิดและหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับการคาดการณ์เชิงยุทธศาสตร์และกล่าวถึงตัวอย่างประเทศฟินแลนด์ ประเทศสิงคโปร์ ที่ได้รับการยอมรับในวงการอนาคตศาสตร์ระดับโลกว่า ได้พัฒนาระบบคาดการณ์ระดับประเทศที่ก้าวหน้าไปมาก เช่น ระบบคาดการณ์ของประเทศฟินแลนด์มีการจัดตั้งกลุ่มการทำงานร่วมกันระหว่างกระทรวงการจ้างงานและเศรษฐกิจที่เน้นการคาดการณ์ระยะสั้น กับกระทรวงศึกษาธิการที่เน้นการคาดการณ์ระยะยาว จัดตั้งกลุ่มคาดการณ์ร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล และสร้างระบบการคาดการณ์สำหรับการตัดสินใจเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและความต้องการด้านแรงงาน

ผู้เขียนยังกล่าวถึงอนาคตศึกษาในประเทศไทย โดยศึกษาจากงานวิจัยพบว่า ใช้วิธีวิจัยและคาดการณ์หลากหลายวิธี เช่น การวิเคราะห์แบบจำลองพฤติกรรมของผู้กระทำ การวิเคราะห์ผลกระทบใช้วิธีการสำรวจแบบเดลฟาย การสร้างฉากทัศน์ ฯลฯ ยังมีการศึกษาอนาคตด้วยวิธีชาติพันธุ์วรรณนา ซึ่งวิธีการนี้ต้องใช้คำถามที่มีความชัดเจน การครอบคลุมบริบทและความสอดคล้อง นอกเหนือจากนี้ผู้เขียนยังได้สรุปเนื้อหาใน บทความวิชาการ ตำรา และหนังสือที่เกี่ยวข้องกับอนาคตศาสตร์ในประเทศไทย

ส่วนการนำความรู้ด้านอนาคตศึกษามาประยุกต์ใช้เพื่อวางแผนนโยบายในองค์กรและนโยบายสาธารณะ และนำเสนอผลการประมวลความรู้ด้านอนาคตศึกษาในประเทศไทยในช่วง 40 กว่าปีที่ผ่านมา พบว่า การคาดการณ์อนาคตอย่างเป็นระบบตามแนวคิดยังอยู่ในวงจำกัด แต่องค์กรภาครัฐและเอกชนต่างเริ่มเห็นความสำคัญของอนาคตศึกษา และให้ทุนสำหรับโครงการศึกษาภาพอนาคตในหลายด้าน จึงนับเป็นโอกาสดีที่จะพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้ต่อไป

บทสรุปของเนื้อหาเป็นการกล่าวถึงประเด็นของข้อเสนอแนะ เช่นการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านอนาคตไม่ควรจำกัดอยู่ในวงนักวิชาการแต่ควรขยายไปสู่การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย อีกทั้งการให้มุมมองด้านงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอนาคตศึกษา โดยกล่าวถึงความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมของโลก ความท้าทายด้านสังคมวัฒนธรรม และความท้าทายด้านการเมือง ผู้เขียนยังกล่าวถึงงานวิจัยเกี่ยวกับอนาคตของประเทศไทยทั้งด้านภูมิรัฐศาสตร์ ภาพลักษณ์อนาคตของคนไทย การศึกษาเหตุไม่คาดฝัน ฯลฯ จึงควรสนับสนุนงานวิจัยเหล่านี้ให้มากยิ่งขึ้น

องค์ความรู้จากหนังสือเล่มนี้มีมากมาย ทั้งศาสตร์แห่งความรู้และจินตนาการด้านศิลป์ แม้ว่าการเข้าใจเรื่องอนาคตเป็นเรื่องซับซ้อนและเข้าใจยาก หากกล่าวถึงอนาคตทุกคนเข้าใจว่า

เป็นเรื่องการพยากรณ์ โหราศาสตร์ และการทำนายต่างๆ แต่หนังสือเรื่องนี้สร้างภาพอนาคตด้วยระบบ

เหตุผล สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตย่อมมาจากปัจจัย สถานการณ์ที่ประมวลเป็นเหตุผลความเป็นไปได้หลากหลายรูปแบบ อีกทั้งเหตุปัจจัยนั้นก็สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ทุกคนกำลังเผชิญอยู่ในภาวะปัจจุบัน ทำให้ตระหนักได้ว่า การเข้าใจองค์ความรู้ด้านอนาคตศึกษา ย่อมทำให้รับมือกับสถานการณ์ต่างๆ ได้ดีที่สุด

บทส่งท้ายผู้เขียนได้ให้ข้อคิดที่ดีเกี่ยวกับ “ความเป็นธรรมในการรับรู้อนาคต” ว่าควรตั้งอยู่บน ความตระหนัก ยอมรับความหลากหลาย พหุนิยมของความรู้ และยึดในสิทธิพื้นฐานของความรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่จะอยู่ร่วมกัน แนวคิดนี้เรียกร้องให้วงวิชาการของโลกยอมรับกับรูปแบบความรู้ที่ไม่ใช่แบบตะวันตกมากขึ้น เนื่องจากความรู้มีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามวิถีและแนวทางการดำรงชีวิตที่แตกต่าง แต่ละสังคมวัฒนธรรม ความรู้ในรูปแบบต่างๆ จึงควรได้รับการยอมรับอย่างเท่าเทียมกัน และกล่าวปิดท้ายเรื่องไว้ว่า

“อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ กล่าวไว้ว่า จินตนาการสำคัญกว่าความรู้ เนื่องจากความรู้ถูกจำกัดอยู่กับสิ่งที่ เรารู้และเข้าใจอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่จินตนาการครอบคลุมไปทั่วโลกและทุกสิ่งทุกอย่างที่เราจะรู้และเข้าใจได้ ข้อความดังกล่าวสามารถขยายความหมายเพิ่มได้ว่า ความรู้เป็นเพียงภาพปัจจุบันแต่จินตนาการเป็นภาพอนาคต ดังนั้น ถ้าหากความสามารถในการรับรู้และจินตนาการของคนในปัจจุบันถูกจำกัดโดยกระบวนทัศน์และปัจจัยเชิงโครงสร้างบางอย่าง และทำให้คนบางกลุ่มไม่ได้มีโอกาสจินตนาการเท่ากับคนกลุ่มอื่น นั่นหมายความว่า ภาพอนาคตที่เป็นไปได้และที่พึงประสงค์ของคนกลุ่มนี้ก็ถูกจำกัดไปด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ความเป็นธรรมในการรับรู้และจินตนาการเกี่ยวกับอนาคต จึงเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่งในงานด้านอนาคตศึกษา ไม่น้อยไปกว่าความแม่นยำในการพยากรณ์และความล้ำยุคของจินตนาการ นโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะในด้านการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับอนาคตศึกษา จึงควรให้ความสำคัญกับเรื่องความเป็นธรรม”

เอกสารอ้างอิง

อภิวัฒน์ รัตนวราหะ. (2563). *อนาคตศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่ : แผนงานบูรณาการยุทธศาสตร์เป้าหมายด้านสังคม คนไทย 4.0.